

Ina diala dedesta 131 paraulas ord la sen

Las paraulas han fatg speranza a la glied da pli baud

DA CLAUDIA CADRUVI PFEIFFER / ANR

■ «Die drei Winde» è in cudesch cun 131 paraulas sursilvanas. Tgi ha inventà questas paraulas? Tgi ha raquintà ellas? Questas dumondas restan misteris dal passà. Ma insatge è segir: Paraulas èn vegnidas «fatgas» per auditurs. Fin uss èn las 131 paraulas sursilvanas stadas sepulidas. Ellas ha durmì blers decennis en la Crestomatia da Caspar Decurtins. Quasi nagin è s'interessà per ellas. Strusch insatge ha legì ellas. Alura è ina dunna vegnida. Ursula Brunold-Bigler. Ella ha fatg cun las paraulas il medem sco las dialas fan cun las princessas che dorman. Brunold ha destadà las paraulas ord la sien. Uss po tut tgi che vul leger ellas ed admirar lur ritgezza.

Nagin s'occupava da las paraulas

Ursula Brunold-Bigler è perscrutadra. Ella s'occupescha da l'etnologia ed da l'istorgia. Ina da sias domenas è la litteratura veglia -- era la litteratura veglia rumantscha. Brunold ha già edi plirs cudeschs, tranter quels ils toms da la «Mythologische Landeskunde» dad Arnold Büchli. Tras sia lavur cun ditgas grischunas, ha ella scuvert las paraulas sursilvanas en la Crestomatia. Da quellas paraulas nagin che s'occupava.

Perquai ha ella gi il sentiment: «Atgnamain stuess jau far quai.» Vul dir translatar ed edir ellas.

«Huz!» e «Hui»

Ella ha cumenzà. Suentar avair translata sessanta paraulas ha ella pensà «quai na dumogn jau mai». Daco questa desperaziun? Ella aveva già translata bunamain la mesadad? Sco perscrutadra na leva ella betg sa cuntentar be cun la translaziun. A la fin dal cudesch leva ella avair anc las annexas necessarias. Lezza lavur ha fatg il pli grond starmant. «Quai dovra gnervà», di Brunold. Suentar ina «pausa da paraulas» ha ella gi il curaschi da cuntinuar. En tut èsi i tschintg onns fin ch'il cudesch è stà sin maisa.

Brunold ha scrit las paraulas en ina lingua simpla. «Jau hai empruvà da duvrar in lungatg che resplenda il pli fitg il tun da las paraulas en la Crestomatia. En ina u l'autra translaziun entaupan ins

Plirs onns ha Ursula Brunold-Bigler lavurà per «Die drei Winde». Uss less ella anc edir paraulas surmiranas e ladinas.

FOTO P. A. PARLI

schizunt plects da la Surselva. «Huz! Huz!» statti scrit en ina paraula. Uschia cloman ins per spaventar in chaun. Ed en in outra istorgia vegn ina filunza da filar sia launa «en in hui», pia fitg svlet. E quai resta era en la versiun tudestga tuttina: «...spinnt dir Wolle im Hui.»

Rumantschia ha daplì che Svizra tudestga

Las paraulas da la Crestomatia ha Casper Decurtins e ses gidanters «raccoltà» dal 1870 fin il 1900. Els èn ids tar umens e dunnas che han anc raquintà. Decurtins è stà in dals emprims che ha rimnà paraulas en il Grischun u in summa en Svizra. El haja cumenzà en il dretg mument a salvar quest stgazi cultural oral. Pauc onns pli tard fiss bler stà svani per adina.

La Svizra tudestga na haja gi nagin che haja rimnà baud avunda las paraulas, di Brunold. Perquai possedia la Rumantschia, cumpareglià cun la Svizra tudestga, bler daplì da quel material.

Perscrutaziun ier ed oz

Decurtins haja nudà relativamain autentic las istorgias. Ma l'autenticità saja adina da metter en relaziun cun il temp. Mintga epoca haja in'outra filosofia da perscrutar e registrar.

Tipic per il temp da Decurtins è ch'ins na ha inditgà nagliur ils nums dals ra-

quintaders e da las raquintadras. Quai aveva da lez temp pouca impurtanza. Oz savess ins gugent tge dunnas ed umens che han raquintà e danunder ch'ils raquints derivan.

Tar quest punct cumenza la perscrutaziun. Brunold ha empruvà dad eruir, ensem cun linguists, la regiun d'ina paraula. Furmas dialectalas tradeschan per part, sch'in raquint vegn da la Foppa u da la Cadi.

Brunold po mintgatant era fastisar, sch'ina dunna u in um ha raquintà ina paraula. Sin fundament da descripziun da violenza sa laschia savens eruir, sche la paraula saja vegnida raquintada d'in um u d'ina dunna, declera ella.

Nagut cun paraulas tipicas

En l'annexa dal cudesch inditgescha Brunold nundumbraivlas funtaunas. Ella notescha paraulas che sumeglian las paraulas sursilvanas u paraulas cun

paralellas. Brunold ha chattà parantellas cun «nossas» paraulas en l'entira Europa.

Las paraulas sursilvanas na sajan betg insatge «original». Paraulas sajan adina sutpostas ad influenzas ed a las modas dal temp. Immigrants, martgadants, schuobacheclers, schuldada, famegls e fantschellas hajan purtà raquints ord pajais lontans u hajan «transportà» las paraulas «grischunas» viadora en il mund. Paraulas tipicas grischunas n'existian en quest senn betg.

Paraulas pon esser discriminantas

Era paraulas stampadas en carnets u autras scrittiras hajan laschà enavos fastizis en las paraulas sursilvanas. I fiss naiv da crair che paraulas sa basian adina be sin tradiziuns orales, avertescha Brunold. En ses epilog mussa la perscrutadra la complexità da la derivanza da la «paraula». Ella scriva a moda nunsentimentala.

Las tendenzas da psicologisar la paraula tegn Brunold sin distanza. Cun interpretaziuns esotericas u misticas po ella entschaiver en pauc. Brunold n'idealisescha betg las paraulas. «Ellas cuntengnan memia savens era elements che discrimineschan dunnas, gruppas a l'ur da la societad e minoritads.» + «Impurtant sco utopia»

Sch'ins analyseschia las paraulas be sut l'aspect psicologic, emblidian ins savens tge funcziun che quests raquints hajan gi pli baud. Els sajan vegnids raquintads en ina societad che viveva en paupradad. Las paraulas duevan dar speranza per in meglier futur. Ellas eran divertiment, devan enavant morala, instrucziun da cumportament u sabientscha da vita. E las paraulas schevan «il bun gudogna.» Brunold finescha, «Quai era impurtant, sco utopia.» Caspar Decurtins, Ursula Brunold-Bigler: Die drei Winde. Chasa editura Desertina. 416 paginas. Pretscha 38,80 francs. Cuiura 2002

Emprender d'enconuscher la perscrutadra

Venderdi, ils 16 d'avust preschenta Ursula Brunold-Bigler ses cudesch a Cuiura en «Casanna», via Fontana 15. Là han ins la pussaivladad d'emprender d'enconuscher l'autura. La prelec-

ziun è organisada da l'Archiv da cultura da dunnas dal Grischun. Brunold raquinta en spezial era da l'aspect da la dunna sco raquintadra e sco perscrutadra. L'occurenza cumenza a las 20.00.